

Öğr. Gör. Hamit MEMUR

İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Inönü University, Faculty of Theology.

Malatya, TÜRKİYE

hamit.memur@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6154-1957>

<https://ror.org/0398zhh04>

Kıyâfet İlmi ve Bu Alandaki Kavramların Dil Bakımından İncelenmesi

The Science of Physiognomy and a Linguistic Analysis of Terms in This Field

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Kasım 2024 / 20 November 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Mayıs 2025 / 14 May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2025 / 30 June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf | Citation

Memur, Hamit. "Kıyâfet İlmi ve Bu Alandaki Kavramların Dil Bakımından
İncelenmesi".
Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 8 (Haziran 2025), 24-46.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.

İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin.

No plagiarism detected.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

This study does not require the approval of an ethics committee, as it is based on data obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that the preparation of the study was conducted in accordance with scientific and ethical principles, and that all referenced works have been duly cited in the bibliography. During the preparation of this study, no artificial intelligence-based tool or application was employed. The entire content was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. (Hamit MEMUR).

Telif Hakkı | Copyright

Telif hakkı yazara aittir. (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Copyright belongs to the author. Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi

Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

İnsanlar, ilk defa karşılaştıkları bireyler hakkında dış görünüşlerine bakarak çeşitli tahminler yürütme eğilimindedirler. Bu tahminler, bilimsel bir temele dayanmamakla birlikte, bireylerin geçmiş deneyimleri, yaşadıkları toplumun kültürel normları ve sosyal etkileşimlerden elde ettikleri tecrübelerle şekillenir. İnsan, doğası gereği bilinmeyi keşfetme ve anlama arzusu taşır. Bu arayış, öncelikle bireyin kendini tanımasıyla başlar ve sonrasında çevresindeki diğer insanları ve çevreyi anlamaya yönelir. Toplumsal yaşamın gerekliliği, insanlar arasındaki tanışma ve tanıma süreçlerini önemli hale getirmiştir. Tarih boyunca, insanları tanıma yöntemleri sürekli olarak geliştirilmiş ve çeşitlenmiştir. Modern bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle, bireylerin psikolojik özelliklerini ve karakter yapılarını belirlemek için sistemli testler uygulanabilir hale gelmiştir. Ancak tarihsel olarak insanlar, bedensel özelliklerden yola çıkarak kişilik değerlendirmeleri yapmış ve bu yöntemler toplumlar tarafından uzun süreler boyunca kullanılmıştır. Batı'da "fizyonomi" olarak bilinen bu yaklaşım, Doğu'da "ilm-i kıyâfet" veya "ilm-i firâset" olarak adlandırılmış ve bireylerin dış görünüşlerinden yola çıkarak karakter ve ahlak hükümleri çıkarma amacını gütmüştür. Bu pratikler, bireylerin birbirlerini anlama ve toplumsal ilişkilerini düzenleme çabalarının bir parçası olarak görülebilir. Firâset ve kıyâfet ilmi, insanlık tarihinin ve kültürel çeşitliliğin anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır ve bu alandaki çalışmalar, gelecek nesiller için de değerli bir miras olarak kalmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Firaset, Karakter, Sezgi, Kaif, Gözlem.

The Science of Physiognomy and a Linguistic Analysis of Terms in This Field

Abstract

People tend to make various assumptions about individuals they meet for the first time based on their appearance. Although these assumptions are not grounded in scientific evidence, they are shaped by individuals' past experiences, the cultural norms of the society they live in, and the insights they have gained from social interactions. By nature, human beings desire to discover and understand the unknown. This quest begins with self-knowledge and extends to understanding other people and the environment around them. The necessity of social life has made the processes of meeting and getting to know others increasingly important. Throughout history, methods for understanding people have been continually developed and diversified. With the advancement of modern science and technology, systematic tests have been made feasible to determine the psychological characteristics and personality structures of individuals. However, historically, people have assessed personalities based on physical characteristics, and such methods have been used by societies for centuries. This approach, known as "physiognomy" in the West, was referred to as "ilm al-qiyafa" or "ilm al-firasa" in the East and aimed to draw conclusions about a person's character and morality based on physical appearance. These practices can be considered part of humanity's efforts to understand one another and to organize social relationships. The sciences of firasa and qiyafa have played an important role in the understanding of human history and cultural diversity, and studies in this field will continue to be a valuable legacy for future generations.

Keywords: Arabic, Firaset, Character, Intuition, Qaif, Observation

Giriş

Tarihi sürecinin insanlık tarihiyle başladığı kabul edilen bu ilim dalı İslâm öncesi dönemde sıklıkla kullanılmıştır. İslâm geldikten sonraki dönemde de özellikle Peygamberin huzurunda icra edilmesi ve onaylaması Müslümanların bu ilme rağbetini artırmıştır. Ayrıca Müslümanların bu alanda eserler yazmasını sağlamıştır.

İslâm dinini kabul etmelerinden sonra Arap ve Fars kültüründen etkilenen Türkler, özellikle tefsir, fıkıh, hadis, kıraat gibi ilim dallarıyla çok ilgilenmişler ve bu alanda kendilerini geliştirmişlerdir. Türkler İslâmî ilimlerin tümüne ilgi duydukları gibi kıyâfet ilmiyle de özel olarak ilgilenmişlerdir.

Hem doğuda hem de batıda kullanılan bu yöntem ilk dönemlerde belirli kişilerin ilgilendiği ve yapabildiği bir metot iken özellikle Yunanlar bu ilmi daha sistematik hale dönüştürmüşlerdir. Tercüme faaliyetleri vasıtasıyla bu ilim diğer kültürlerde de etkili bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Türk edebiyatında da bu alanda çalışmalar yapılmış ve pek çok eser kaleme alınmıştır. Türk edebiyat tarihinde Kıyâfet ilminin etkileri ilk defa Yûsuf Has Hâcib'in (ö.470/1077) *Kutadgu Bilig* adlı siyâset-nâmesinde zikredilmiştir. Ancak ilm-i kıyâfet bu eser içerisinde bir bölüm olarak ele alınmıştır. Türk edebiyatı bu alandaki ilk önemli eserlerini, XV. yüzyılda vermiş ve bu dönemden sonra bu konuda manzum ve mensur yazı türünde birçok eser kaleme alınmıştır.

Bu alanda hem Arap edebiyatında hem de Türk edebiyatında geçmişten günümüze birçok eser yazılmıştır ancak kavramsal çerçevede özellikle ilk dönem çalışmalarında geçen kavramlar günümüz okurları için kapalılık arz etmektedir. Çalışmamızda bu kavramların dil bakımından incelenip günümüz okurlarına hitap edecek şekilde açıklanması planlanmıştır.

İlm-i Kıyâfet, ilm-i firâsetin alt dallarından biri olduğundan, öncelikle firâset ilminin tanımı, kısımları ve bu bağlamda oluşan bölümler hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra kıyâfet ilmine giriş yapmanın uygun olacağı düşünülmüştür.

1. Firâset

“*Firâset*, Arapça (فِرَاسَة) kökünden alınmış bir mastardır. Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhît* adlı eserinde bu kelimeyi; “görmek, düşünmek ve bir şeyi kesinleştirmek” olarak açıklamıştır.”¹

Muhammed Ali et-Tehanevi (ö. 1158/1745'ten sonra) ise şöyle tarif etmiştir:

الْفِرَاسَةُ: بِالْكَسْرِ فِي اللُّغَةِ: الْعِلْمُ عَنْ طَرِيقِ التَّأَمُّلِ وَالنَّظَرِ وَالنَّقْصِ. وَفِي بَحْرِ الْجَوَاهِرِ الْفِرَاسَةُ: اسْمٌ مِنَ النَّقْصِ يَعْني الذِّكَاءَ وَهُوَ الْفَهْمُ لِلْأَمْرِ بِطَرِيقٍ غَيْرِ مُحْسُوسٍ.²

“*Firâset*: Gözlemleyerek, düşünerek ve fikir yürüterek bilgi elde etmektir. Başka bir ifadeyle; somut olmayan yöntemlerle ve zekâ kabiliyetiyle bir şeyi anlamaktır.”

“*Firâset*, “bir şeyi hissetmek, algılamak, varlık ve vakaların mahiyetini keşfetmek, gaybı görmek”³ gibi anlamlara gelmektedir.

¹ Muhammed b. Yakûp Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1995), 5060.

² Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm* (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1996), 2/1265.

³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi*, 5060.

Hindistanlı âlim ve devlet adamı Muhammed Sıddîk Hasan Han el-Kannevî (ö.1307/1890) yazdığı *Ebcedü'l-Ulum* adlı eserinde Firâset ilmini şöyle tanımlamıştır:

"هُوَ عِلْمٌ تُعْرِفُ مِنْهُ أَخْلَاقَ النَّاسِ مِنْ أَحْوَالِهِمُ الظَّاهِرَةِ مِنَ الْأَلْوَانِ وَالْأَشْكَالِ وَالْأَعْضَاءِ وَبِالْجُمْلَةِ الْإِسْتِدْلَالَ بِالْخُلُقِ الظَّاهِرِ عَلَى الْخُلُقِ الْبَاطِنِ".⁴

"İnsanların renkleri, fiziki şekilleri, organları gibi dış görünüşlerinden onların ahlakları hakkında çıkarımlarda bulunmak, kısaca yaratılıştaki dış görünüşün iç âlemdeki ahlaka delalet etmesidir."

İlm-i Firâset; kıyâfet ilmi, siyâfet ilmi, riyâfet ilmi gibi bu alanla ilgili diğer ilimleri de içerisine alan geniş kapsamlı bir ilim dalı olup bütün bu bölümlerin genel adı olmuştur.

Firâset, insanların, diğer varlık ve olayların iç yüzünü araştırarak ilerde meydana gelecek olaylarla ilgili isabetli ve doğru tahminlerde bulunabilme kabiliyeti anlamında bir kavram ve bu konuyla ilgilenen ilim dalıdır. Sözlükte ise "zihin uyanıklığı, bir şeyi çabukça anlayış kabiliyeti, bir kimsenin ahlak ve istidadını yüzünden anlamak gibi anlamlara gelir."⁵

"Firâset" kavramını Arap dünyası "kıyâfet" sözcüğü için kullanıyor olsa da bu terimin barındırdığı anlam ve içerik "kıyâfet" sözcüğünden daha kapsamlı ve daha derindir. "Firâset" terim olarak gaybı görmek, hissetmek, sezme gibi anlamlar ifade eder",⁶ bunun yanı sıra bazı kaynaklarda "zeyreklik, yani zeki ve anlayışlı olmak,⁷ keşfetme, sezme ve ileri görüşlülük gibi anlamları ifade ediyor olsa da, geniş manada basiretli olmayı, herhangi bir konuda uzak görüşlü olmayı ifade eder."⁸

Arap dünyasının İslâm öncesi dönemde,⁹ "ilmü kıyâfeti'l-eser" ve "ilmü kıyâfeti'l-beşer" alanında ileri düzeyde uzmanlaştıkları, öyleki yerdeki bir ize baktıklarında sahibinin yaşı, cinsiyeti, evli olup olmadığı gibi bazı bilgiler hakkında doğru tahminlerde bulunabildikleri rivayet edilmiştir. Örneğin "Benî Lueb", "Benî Müdlic" ve "Benî Nizâr" gibi bazı kabileler firâset ilmini kullanarak isabetli tahminlerde bulunmuşlardır. "İslâm'dan sonraki dönemde ise İyâs b. Muâviye (ö.122/740), İmam Şâfiî (ö. 204/819), Ahmed b. Tolun (ö. 270/884) ve Halife Mu'tez-Billâh (ö. 255/869) gibi bazı isimler bu alanda ön plana çıkmışlardır. Hz. Peygamber'in, Medine'ye hicret ederken bir iz sürücünün rehberliğinden faydalandığı rivayet edilir."¹⁰

"Konuyla ilgili kitaplarda da örnek olarak aşağıdaki diyalog nakledilir. İmam Şâfiî ve İmam Muhammed (ö.189/805) bir gün Harem-i Şerifte gördükleri bir kişinin mesleğini tahmin etmeye çalışırlar. Şâfiî, şahsın demir ustası olduğunu, İmam Muhammed ise marangoz ustası olduğunu tahmin ederler.

⁴ Sıddîk b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ulûm*, thk. Abdülcebbâr Rüzkâr (Dimaşk: Menşûrât Vezâretü's-Sekâfe, 1978), 2/2/396.

⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat* (İstanbul: Türdav, 1995), 273.

⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 194.

⁷ Şaban Sivrihisarî, *Kıyâfet-nâme* (Nuriosmaniye Kütüphanesi, 4099), 8.

⁸ Süleyman Uludağ, "Firâset" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 13/116.

⁹ Câhiliye dönemi hakkında bilgi için bkz. Ebubekir Matpan, *Muhadram Şâir Lebîd b. Rebîa ve Muallâkasında İşlediği Şiir Temaları* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021), 16-17.

¹⁰ Uludağ, "Firâset", 13/116.

Sonra adama mesleğini sorarlar. Adam önceden marangozluk yaptığını, ancak şuanda demircilikle uğraştığını söyler. Bu cevapla her ikisinin de firâset sahibi olduğu ortaya çıkar.”¹¹

Bu konuda yazılan kaynaklar genellikle firâset ilmini iki kısma ayırarak incelemişlerdir. “Şer’i firâset” ve “hükmi firâset” olmak üzere iki çeşit firâsetten bahsedilir. “Şer’i firâset,” tamamen Allah’ın insanlara bir lütfu olup sonradan öğrenmenin mümkün olmadığı ve züht ile takva sonucu kazanılabilen bir firâset türü iken “hükmi firâset” ise İslâmiyet öncesi kültürlerden İslâm âlemine girmiş olan ve sonradan öğrenilebilme imkânı olan firâset türüdür.

1.1. Şer’i Firâset

Osmanzâde Tâ’ib (ö. 1136/1724) *Ahlâk-ı Ahmedî* adlı kitabının firâset bölümünde firâset ilmini tarif ettikten sonra bu ilmi, şer’î ve hükmi firâset olarak ikiye ayırır ve şer’î firâseti şu şekilde tanımlar: “*Firâset-i şer’î andan ibâretdür ki vasıta-yı tezkiye-i nefis u tasfiye-yi kalp ile hicab-ı gaflet ‘ayn-ı basiretten ref’ olup nûr-i ikân ile müşahid ola, ta ki tevcih-i nazar itdüğü ahvale badi-i emrde tahsil-i vukûf u şu’ûr eyleye*”.¹²

“Tasavvuf ehli bu tür firâseti “ilham” anlamında kullanmışlardır”.¹³ “İlham, “Allah’ın, doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması” şeklinde tarif edilebilir”.¹⁴ İlham için farklı tarifler yapılsa da ortak yönlerine bakıldığında şöyle diyebiliriz: İstidlal yöntemi kullanmadan sadece ruhî melekeler aracılığıyla bir konu hakkında bilgi sahibi olmaktır. Necmüddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221) şer’i firâseti, “ruhun ilahi bir kuvvetle, düşünme ve tefekkür olmadan gaybi manaları bilmesi, Allah’ın kişinin gönlüne attığı bir ilham ile kişinin iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, zararlıyı yararlıdan ayırabilme gücü” şeklinde tarif eder. Necmüddîn-i Kübrâ bu tür firâsete; “firâset-i ‘akliye”, “ilahi ve keşfi firâset” de dendiğini aktarır.¹⁵

Bu tanımlardan yola çıkarak şer’i firâsetin, tecrübeye dayanmayıp nefsin arınması yoluyla insanın ulaşabileceği, Allah’ın bir lütfu olan manevi görme gücünden ibaret olması şeklinde açıklayabiliriz.¹⁶ Özetle kişinin zahiri hazzlardan tamamen soyutlanarak Allah’ın ihsanıyla bir olay ya da kişi hakkında doğru ve isabetli kararlar ve hükümler verebilme kabiliyetidir.

1.2. Hükmi Firâset

Firâsetin bu kısmı Müslümanlara İslâm öncesi kültürlerle ait eserlerin tercüme edilmesi vasıtasıyla geçmiştir. Yûhannâ b. Bıtrîk (ö. 200/815 [?]) tarafından Arapça olarak yazılan ve

¹¹ Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Raşit Efendi: 7140, 96), 69.

¹² Cevat Yerdelen, *Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî’nin Vesiletü’l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans, 1988), 32.

¹³ Uludağ, “Firâset”, 13/116.

¹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/98.

¹⁵ Kenan Bozkurt, *Kıyâfet İlmi Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Şa’bân-ı Sivrihisârî’nin Kıyâfet-Nâmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2008), 20.

¹⁶ Ali Çavuşoğlu, *Kıyâfet-nâmeler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 24.

Aristo'ya (m.ö. 384-322) nispet edilen *Kitabü's-Siyase fî Tedbiri'r-Riyase* adlı eser, hükmi firâset alanında İslâm âlemini fazlaca etkilemiş¹⁷ ve bu alanda yazılacak eserlere öncülük etmiştir. Bu firâset türü şer'i firâsetin aksine çalışma ve tecrübe yoluyla elde edilebilen ve başkalarına öğretilen bir firâset türüdür. “Şer'i firâset”, ruhi terbiye sonucu kalbe doğan ilhamlara bağlı olarak kişinin bir durum hakkında yorum yaparak hüküm çıkarması hususuna dayanırken bu firâset türü ise tamamen tecrübelerle dayalı olup kişinin bu tecrübeleri kullanarak kişi ve olaylar hakkında fikir yürütmesi temeline dayanır. Osmanzâde Ta'ib'in deyişiyle “*ekseri tecrübe ile malum olan ve heyet ve eşkâlden istidlal olunan*”¹⁸ firâset türüdür. “Hükmi firâset”, tecrübeye ve kişinin öğrendiklerine dayalı olduğu için bu ilimde yanılma ihtimali yüksektir.¹⁹

Firâsetin bu türüne “*hükmi*” denmesinin temel nedeni de tamamen gözlem ve tecrübeye dayalı olmasıdır. Firâset ilminde asıl hedef, kişi veya bir durumun herhangi bir özelliğini bilmeden, bir gözlem olmaksızın o kişinin ahlaki yapısını bilmek ve olayların iç yüzünü anlamaktır. Firâset ilminin bu özelliği dikkate alındığından ve firâsetin bu türünün tecrübeye dayalı olması ve direkt olarak varlığın dışı bakan tarafıyla alakalı olup tabiat bilimlerine daha yakın olmasından asıl firâset ilminden sayılmaz.²⁰

Firâsetin bu türü, bütünüyle gözleme dayalı olarak hüküm verme üzerine temellendirildiğinden bu kısma kaynaklarda “*kıyâfet*” ilmi de denilmiştir. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) ve Taşköprüzâde Ahmet Efendi (ö. 968/1561), bu kıyâfet türünü kendi içinde “*kıyâfetü'l-beşer*” ve “*kıyâfetü'l-eser*” diye ikiye ayırır.²¹ “Şaban-ı Sivrihisârî ise *kıyâfet-nâmesinde* firâsetin bu türünü “*ilm-i kıyâfet*”, “*ilm-i riyâfet*” ve “*ilm-i siyâfet*” olmak üzere üç başlıkta ele almıştır.”²² Bu taksime dayanarak önce “*ilm-i riyâfet*” ve “*ilm-i siyâfet*” kısaca ele alınacak daha sonra çalışmanın başlığını da oluşturan *ilm-i kıyâfet* konusu ayrıntılı bir şekilde anlatılacak.

1.2.1. İlm-i Riyâfet

“*Riyâfet*” kelimesi (رِفْء) “*riyf*” kökünden türetilmiştir.

الرِّيفُ بِالْكَسْرِ : أَرْضٌ فِيهَا زَرْعٌ وَ خَصْبٌ، وَالسَّعَةُ فِي الْمَأْكَلِ وَالْمَشْرَبِ ، وَمَا قَارَبَ الْمَاءَ مِنَ الْأَرْضِ.²³

“*Riyf*: Mümbit ve bereketli toprak, yiyecek ve içecek bakımından bereketli toprak, suya yakın toprak anlamlarına gelir.”

Ebcedu'l-Ulum adlı eserde “*Riyâfet*” ilminin tanımı şöyle yapılmıştır:

¹⁷ Uludağ, “*Firâset*”, 13/116.

¹⁸ Yerdelen, *Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî'nin Vesiletü'l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi*, 33.

¹⁹ Necmuddîn Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 69.

²⁰ Çavuşoğlu, *Kıyâfet-nâmeler*, 26.

²¹ Yerdelen, *Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî'nin Vesiletü'l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi*, 29-30.

²² Sivrihisârî, *Kıyâfet-nâme* (Nuriosmaniye Kütüphanesi, 4099), 8.

²³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi*, 733.

وَهُوَ مَعْرِفَةُ اسْتِنْبَاطِ الْمَاءِ مِنَ الْأَرْضِ بِوَاسِطَةِ الْأَمَارَاتِ الدَّالَّةِ عَلَى وَجُودِهِ، فَيُعْرِفُ بُعْدَهُ وَقُرْبَهُ بِشَمِّ التُّرَابِ أَوْ بِرَائِحَةِ النَّبَاتَاتِ فِيهِ أَوْ بِحَرَكَةِ حَيَوَانَ مَخْصُوصٍ وَجَدَ فِيهِ.²⁴

“İlm-i Riyâfet”; suyun varlığına delalet eden bazı emareler vasıtasıyla suyu bulup çıkarma ilmidir. Bu emareler vasıtasıyla toprağı koklayarak veya o toprakta yetişen bitkilerin kokularına bakarak ya da o toprakta bulunan özel bir hayvanın hareketlerine bakarak suyun yakınlığı veya uzaklığı öğrenilir.”

Bu ilim “kıyâfetü'l-mâ” olarak da adlandırılır. Şaban-ı Sivrihisârî kıyâfet-nâme adlı eserinde bu ilmi: “فَهِيَ عِبَارَةٌ عَنْ مَعْرِفَةِ الرَّائِفِ الْمَاءِ الْمُتَسَجِّنِ فِي الْأَرْضِ” “Yani yeryüzüne hapsedilmiş sudan raîfin (bu ilme hâkim olan kimse) bilgi çıkarmasından ibarettir. Bu fennin ehli, turâbun rayıhasını şem' itmek ile suyun yakınlığını ve ıraklığını idrâk ider.”²⁵ Kısaca “Riyâfet” bir yerde bulunan suyu keşfetme ilmi olarak tarif edilebilir. Bu ilim ile meşgul olan kişi, toprağın kokusu, o bölgede yetişen otlar, bitki örtüsü türü, orada yaşayan canlılar ve toprağın nemi gibi bazı emareleri kullanarak toprağın altındaki su kaynaklarını tespit etmeye çalışır.

1.2.2. İlm-i Eser

Bu kısım bazı kaynaklarda “İlm-i Siyâfet” olarak adlandırılmıştır.

“Eser” Arapça kökenli bir kelimedir.

الْأَثَرُ: بَقِيَّةُ الشَّيْءِ، وَخَرَجَ فِي أَثَرِهِ أَيَّ تَبِعَهُ²⁶

“Eser”: Bir şeyden geriye kalan. Fiil olarak bu kelime takip etmek, izinden gitmek, tabi olmak gibi anlamlara gelmektedir.”

Ebcedü'l-Ulûm adlı eserde “Siyâfet ilmi” şöyle tanımlanmıştır:

وَيُسَمَّى قِيَافَةُ الْأَثَرِ، وَهُوَ عِلْمٌ بَاجِتٌ عَنْ تَتَبُعِ أَثَارِ الْأَقْدَامِ وَالْأَحْقَافِ وَالْحَوَافِرِ فِي الْمُقَابَلَةِ لِلْأَثَرِ وَهِيَ الَّتِي تَكُونُ فِي ثُرْبَةٍ حَرَّةٍ يَتَشَكَّلُ بِشَكْلِ الْقَدَمِ.²⁷

“Kıyâfetü'l-eser” de denilen bu ilim; üzerine basıldığında şekil alan topraktaki ayak, tırnak ve toynak izlerini inceleyen bir ilim dalıdır”.

Bu ilme “ilm-i isr” de denilmektedir. Yani ayak veya toynak izlerine bakarak izleri bırakanlar hakkında bilgi edinmek ve bazı tespitlerde bulunmaktır. Türkçede iz sürmek şeklinde tabir edilen bu ilim,²⁸ yerdeki ayak izlerini inceleyerek iz sahipleri hakkında bilgiler söyleyebilmektir.²⁹ Bu ilimle uğraşan kişi izin şekil ve özelliklerinden yola çıkarak erkeğe ya da

²⁴ el-Kannûcî, Ebcedü'l-ulûm, 2/2/309.

²⁵ Sivrihisârî, Kıyâfet-nâme (Nuriosmaniye Kütüphanesi, 4099), 9.

²⁶ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîr ve'l-kabesü'l-vasîf el-câmi, 308.

²⁷ el-Kannûcî, Ebcedü'l-ulûm, 2/2/385.

²⁸ Çavuşoğlu, Kıyâfet-nâmeler, 23.

²⁹ Bozkurt, Kıyâfet İlmi, 23.

kadına ait olduğunu hatta iz sahibinin yaşı, kilosu, kişiliği, sağlık durumu hakkında dahi bilgiler verebilir.

“İz arama ve ayak izinden bu izin sahibini tanıma anlamına gelen bu ilim; cinayet, hırsızlık, kaybolma gibi olayların çözümünde çok işe yarayan bir bilgi koludur. “Mürre oğulları” devenin ayak izine bakarak kime ait olduğu hakkında çıkarımda bulunur, aynı şekilde bir insanın ayak izini inceleyerek o kişi hakkında Iraklı, Şamlı, Mısırlı veya Medineli olduğuna dair görüş bildirirlerdi.”³⁰

2. Kiyâfet İlmî

Kiyâfet kelimesi Arapça (قَاف – يَقُوفُ – قَوْفًا) kökünden alınmıştır.

قَافَ أَنْزَرَهُ يَقُوفُ قَوْفًا وَقِيَّافَةً : تَبَعَهُ، وَالْقَائِفُ : مَنْ يَعْرِفُ الْأَثَارَ ، جَمْعُهُ : قَافَةٌ³¹

“Takip etmek, izini sürmek gibi anlamlara gelir ve bu işi yapanlara kâif denilir”.

“Sözlükte kıyâfe, “iz sürme; doğan çocuğun fizyonomisine bakarak nesebini tespit etme” anlamlarına gelmektedir. Bu işle meşgul olanlara **kâif**, **kavâf** ve **kavvâf** denilir”.³² “Terim olarak kıyâfe, bir kimsenin fizikî yapısına ve organlarına bakarak onun nesebi, ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmaktır”.³³

Ebcedü'l-Ulûm adlı eserde Kiyâfet ilmi şöyle tanımlanmıştır:

وَيُسَمَّى قِيَّافَةَ الْبَشَرِ وَهُوَ عِلْمٌ بِأَحْوَالِهِمْ عَنْ كَيْفِيَّةِ الْإِسْتِدْلَالِ بِهَيْئَاتِ أَعْضَاءِ الشَّخْصَيْنِ عَلَى الْمُشَارَكَةِ وَالْإِتِّحَادِ بَيْنَهُمَا فِي النَّسَبِ وَالْوِلَادَةِ فِي سَائِرِ أَحْوَالِهِمَا وَأَخْلَاقِهِمَا. وَالْإِسْتِدْلَالُ بِهَذَا الْوَجْهِ مَخْصُوصٌ بِنَبِيِّ مُدْلِجٍ وَبَنِي لُعْبٍ مِنْ قَبَائِلِ الْعَرَبِ وَذَلِكَ لِمُنَاسَبَةِ طَبِيعَةِ حَاصِلَةٍ فِيهِمْ لَا يُمَكِّنُ تَعَلُّمَهُ.³⁴

“Kiyâfetü'l-beşer de denilen bu ilim; iki şahsın azalarına bakılarak aralarındaki nesepliliği ve ortak yanları hakkında sonuç çıkarmaktır”.

“Bu yöntemle bilgi verme “Beni Müdlic” ve “Beni Lueb” gibi Arap kabilelerinin öne çıktığı bir feraset türüdür ve bu yeti o kabile bireylerinde bulunan ve öğrenme yoluyla elde edilemeyen bir özelliktir”.

Firâset ilmi hakkında açıklama yapılırken hükmi firâsetin üç kısmından biri olan “İlm-i Siyâfet”in tarifinde bu ilme “Kiyâfetü'l-eser” de dendiği söylenmişti. Bazı Kaynaklarda “siyâfet” ilmi ile “kiyâfet” ilminin eş anlamlı olduğu kabul edilmiştir. Kiyâfet ilmi “kiyâfetü'l-eser” ve “kiyâfetü'l-beşer” olarak iki bölümde ele alınır.

“Kiyâfetü'l-eser”; İnsana veya herhangi bir hayvana ait izi sürmek ve incelemektir. Tecrübe, tahmin ve zekâ gibi bireysel kabiliyetlere dayalı bu metot, her dönemde insanların

³⁰ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Mars T. ve S. A. S. Matbaası, 1957), 132.

³¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi*, 763.

³² Mehmet Serhan Tayşi, “Kiyâfe” (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 25/508.

³³ Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âtî'l-ulûm* (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-hadîs, 1968), 1/333.

³⁴ el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ulûm*, 2/436.

kullandığı bir bilgi türüdür. Kaynaklarda bu yöntemi kullananlar arasında deneyimleriyle erkekle kadının ve yaşlı ile gencin izlerini birbirinden ayırt edecek derecede gelişmiş iz sürücülerden söz edilir.

“Kıyâfetü'l-beşer”; İnsanların fizyolojik yapıları ve organları arasındaki benzerliklere bakarak aralarında kan bağı (nesep) olup olmadığını belirlemek ve bir kişinin fizikî özelliklerinden hareketle o kişinin ahlâkî ve karakteri hakkında tahminde bulunmaktır.”³⁵ İnsanların dış görünüşünü, yüz yapısını ve bunların birbirleriyle olan benzerliklerini inceleyip araştıran bölümlerine “kıyâfetü'l-beşer” adı verilir. Bu kısım “kıyâfetü'l-insaniye” ve “kıyâfetü'l-ebdan” olarak da bilinmektedir.³⁶

Edebiyatta bu sözcük; insan fizyonomisini (fiziksel özelliği), onun yüz şeklini, el, kol ve ayak yapısını, göz, saç ve ten rengini ve bazı davranışlarını inceleyerek o kişi hakkında karakter tahlilinde bulunan ilim anlamında kullanılır. “Bu ilim, insanların dış görünüşlerinden hareketle onların kişiliklerini tanımlamayı mümkün kıldığı gibi, organlarının yapısı ve benzerliklerinden hareketle insanların akrabalık ilişkilerini de ortaya koymaya çalışır.”³⁷

Kıyâfet ilmi Arap ıstılahında “kıyâfet” denilen bir bilgi şubesine delalet eder.³⁸ Arapça (قَوَف) “kayf” kökünden türeyen kıyâfet “iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek”³⁹ anlamlarına gelir ve bu terim klasik Arap kültüründe insanların beden yapılarına, organlarına bakarak onların nesebini belirleyen ‘kâif’lerin uğraştığı ilmin adı olarak kullanılmıştır.

“Arapça’da “firâset” kelimesi de “iz sürmek, birinin arkasından gitmek” anlamında kullanıldığı için Arap dünyasındaki âlim ve edipler kıyâfet kavramı yerine firâset kavramını kullanmışlardır”,⁴⁰ ancak “firâset” kelimesi daha geniş bir anlam ifade etmekte ve kıyâfet ilmi firâset ilminin bir alt bölümü olarak ele alınmaktadır. “Hatta bazı İslâm âlimleri kıyâfet ilmini müstakil bir ilim olarak değerlendirmişlerdir.”⁴¹

Doğu kültüründe, dış görünüşle kişilikler arasındaki ilişkiyi araştıran bu ilme “ilm-i kıyâfet”, Batı kültüründe ise “fizyonomi” adı verilmiştir. “Fizyonomi”, “kıyâfet” kelimesinden daha dar bir anlam ifade etmektedir. “Kıyâfet ilmi” insanın tüm hatlarını, ayak izlerini ve hayvanları inceleyen bir ilim dalyken “fizyonomi”, yalnızca insanı inceleyen ve insanın kişiliğini ortaya koymaya çalışan bir ilim dalıdır. Bu alanda yazılmış eserlere; *Vesiletü'l-İrfan*, *Zübdetü'l-İrfan* gibi özel isimlerin dışında⁴² genel olarak *kıyâfet-nâme* adı verilir.⁴³

³⁵ el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ulûm*, 2/385.

³⁶ Bozkurt, *Kıyâfet İlmi*, 25.

³⁷ Yerdelen, *Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî'nin Vesiletü'l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi*, 43.

³⁸ O.B. Macdonald, “Kıyâfet” (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988), 4/640.

³⁹ Mine Mengi, “Kıyâfetnâme” (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/513.

⁴⁰ Mengi, “Kıyâfetnâme”, 25/513.

⁴¹ Salim Ögüt, “Firâset” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/117.

⁴² Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 225.

⁴³ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2/276.

2.1. Kıyâfet İlminin Tarihsel Gelişimi

İnsanoğlu yapısı gereği birçok şeyi araştırırsa da asıl ilgi alanı kendisidir. Kendisi hakkında bilgi edinebilmek için diğer insanları, daha geniş çerçevede, içinde yaşadığı doğayı inceler ve araştırır.

İlkel ortaçağ dönemlerinde, sebebi belirlenemeyen her türlü olay, davranış ya da durum, insanlar tarafından tehdit olarak algılanmış ve neden-sonuç ilişkisine dayalı açık bir açıklama bulunamadığı için bu tür olaylar doğaüstü güçlere (şeytanlar, cadılar, kötü ruhlar ve acımasız tanrılar) atfedilmiştir. Fiziksel âlemdeki gök gürültüsü, güneş tutulması, kasırga gibi doğa olayları bu tür doğaüstü açıklamalarla ilişkilendirilirken, ruhsal âlemde ise alışılmadık tutumlar ve davranışlar benzer bir şekilde doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiştir.

İnsanın kendini inceleyip araştırması ve davranışlarını tanımlama süreci zamanla farklılık göstermeye başlamış ve insan, tavırlarındaki bu değişimin nedenlerini kendisinde aramaya başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar da “fizyonomi” ilmini ortaya çıkarmıştır. “Bu ilmin ortaya çıkışının iki bin yıl öncesine dayandığı söylene de bazıları, bu ilimin doğuşunun milattan önceki çağlara kadar gittiğini söyler; fakat bu ilmin konusuna ve kapsamına bakacak olursak gerçek tarihinin, insanlık tarih kadar eski olduğu da söylenebilir.”⁴⁴

“Fizyonomi ilmi,” kökeni kesin olarak belirlenemeyen ve ilk kez kim tarafından oluşturulduğu bilinmeyen bir alan olmasına rağmen, tarihsel olarak uzun bir süredir insanlar tarafından incelenmiş ve uygulamaya konulmuş, günümüzde de devam etmekte olan bir disiplin olarak tanımlanabilir.

“İnsan tipleri üzerine yapılan ilk ciddi çalışma milattan önce 5.yüzyıla dayanmaktadır. 5. yüzyılda yaşamış Yunanların büyük tıp âlimi Hippocrates (m.ö.370) ilk kez insanları tiplerine göre ayırma yoluna gitmiştir”.⁴⁵ “Hippocrates insanların kişiliği üzerinde etkili olan dört ana sıvıdan bahseder. Ona göre bu dört sıvının dengesi ya da uyumsuzluğu insan kişiliğinin temel özelliğini oluşturur. Hippocrates e göre insanın kişiliğini belirleyen dört sıvı şunlardır: kan, safra, balgam ve sevdâ. Buna göre kan heyecanlı, kara safra melankolik, sarı safra öfkeli, balgam kayıtsız kişilik özelliklerine yol açıyor ve bu sıvıların vücuttaki oranı ruh durumunu belirliyordu.”⁴⁶

Bu alanda adından en çok söz ettiren Batı dünyasının en büyük filozoflarından biri olan Eflatun’ dur (m.ö. 427-347). Eflatun da insan resimlerine bakarak onların hakkında kişilik tahlili yaparmış. “Eflatun, bir dönem bir dağın başına yerleşmiş ve inziva hayatı yaşamaya başlamıştır. Eflatun, dağın aşağısına bir ressam bırakmış ve gelenlerin resimlerinin yapıp kendisine göstermesini istemiştir. Onun sureti hakkında edindiği izlenim iyiye onunla görüşür, iyi değilse gelen kişiyle görüşmez onu geri

⁴⁴ Bozkurt, Kıyâfet İlmi, 34.

⁴⁵ Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, 128.

⁴⁶ Bozkurt, Kıyâfet İlmi, 35.

gönderirmiş.”⁴⁷ Eflatun’a göre insanlar kişilik yapıları bakımından; derin ve sathi (yüzeysel) diye ikiye ayrılırlar. Ama Eflatun bu ayrımı daha çok kişilik yönüyle ele almıştır.

“Fizyonomi” insanların yanı sıra, hayvanlar, bitkiler ve tabiatla da ilgilenmektedir. Bu ilim tıp alanında şifalı bitkileri bulmada kullanılmıştır. Örneğin Rönesans devri hekimlerinden Paracelsus (ö. 948/1541) hakkında, bitkinin görünüşüne bakarak, şifalı olup olmadığını ortaya koyduğu ve bitkiyi bu özelliğiyle hastalarına tavsiye ettiği söylenmektedir.

“Fizyonomi ilminin 18.yüzyıldan sonra Avrupa’da hızla gelişmesi, uygulanabilirlik alanının da hızlıca genişlemesine sebep olmuştur. Bu yüzyıldan sonra fizyonomi, psikoloji başta olmak üzere eğitim, tarih, hukuk, tıp, edebiyat, resim, tiyatro ve sinema gibi birçok alanda kullanılmıştır.”⁴⁸

2.2. Kıyâfet İlimine Ait Terimler

Her ilimde olduğu gibi kıyâfet ilminde de kendine has bazı kavramlar ve ıstılahlar vardır ve bir ilim dalını sağlam ve güvenilir bir şekilde öğrenmenin yollarından biri de o ilimle ilgili terim ve kavramları öğrenmektir. Bu ilimle alakalı kavramlar şunlardır:

2.2.1. Kâif, Kıyâfet-şinas, Müdlici, Muazzizi

İnsanların avuç içi ve ayak çizgilerinden, göz, kaş, saç ve ten renginden, vücut yapılarından hareketle onların kişilikleri hakkında çıkarımda bulunan veya iki kişinin vücut yapısındaki benzerlikten yola çıkarak aralarındaki akrabalık bağına ortaya koyan kişilere “kâif” (كَائِفٌ) ve çoğuluna da “kâfet” (كَافَةٌ) denir.⁴⁹ Eski bir Arap ıstılahı olarak kâif sözcüğü yerdeki izleri takip eden kişiler için kullanılırdı. Fakat kâif kavramı, sadece yerde gördüğü izleri inceleyen ve takip ettiği bu izlerden hükümler ve manalar çıkaran kimseye değil, bununla beraber mesleği, kişiler arasındaki fiziki benzerlikleri inceleyerek aralarındaki akrabalık derecelerini belirlemek olan kişiler için de kullanılmıştır.⁵⁰

“Araplar bu ilimle uğraşanlara çoğunlukla “kâif” kavramını kullansalar da bazen farklı isimler kullanılmıştır. Türkler ve Farslar bu ilmin erbabı için “kıyâfet-şinas” (kıyâfet ilmini bilen) tabirini kullanmışlardır.”⁵¹

Kıyâfet ilmi Arap kabilelerinden “Beni Müdlic”, “Beni Lueb” ve “Beni Nizâr” adıyla özdeşleşmiştir. Bu yüzden “müdlici” ve “muazzizi” kelimeleri de kâif anlamında kullanılmıştır.⁵² İsmi geçen kabilelerdeki kâifler tespitlerinde hiç yanılgıya düşmemişlerdir.

⁴⁷ Bozkurt, Kıyâfet İlmî, 36.

⁴⁸ Bozkurt, Kıyâfet İlmî, 35.

⁴⁹ Sivrihisarî, Kıyâfet-nâme (Nuriosmaniye Kütüphanesi, 4099), 9.

⁵⁰ Çavuşoğlu, Kıyâfet-nâmeler, 33.

⁵¹ Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, 128.

⁵² Yerdelen, Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî’nin Vesiletü’l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi, 44.

Dinî konularda ise kâifin rolü gayet sınırlı olduğundan çok itibar edilmemiştir. Kâife sadece cariyeden doğan bir çocuğun babasının kim olduğu sorusu sorulurdu, anasının yeni efendisinden mi yoksa eski efendisinden mi çocuğu doğurduğu meselesiydi.⁵³

*“Câhiliye dönemi ve sonrasında kâiflere çok önem verilmiş ve kâifler de bu alandaki becerilerini yaptıklarıyla göstermişlerdir. Hatta yerdeki ize bakıp sahibinin yaşı, cinsiyeti, evli olup olmadığı hakkında isabetli tahminlerde bulundukları aktarılmaktadır.”*⁵⁴

“Kâiflik” eğitim ve çabayla kazanılabilen bir kabiliyet olmayıp Allah’ın bazı kullarına bahşettiği bir kabiliyettir. Bu alanla, sadece bilinen bazı insanların ilgilendiği ve bu konuda yetkin oldukları bilinir ve bu kişiler, bu kabiliyetlerini kendilerinden sonra gelen çocuklarına miras olarak bırakmışlardır. Dolayısıyla bu ilim nesillerden nesillere aktarılmış ve bu tarihi süreçte gelişme imkânı bulmuştur.

2.2.2. Kıyâfet-nâme

“Kıyâfet-nâme” Arapça bir kelime olan “kıyâfet” (görünüm, kılık, şekil) kelimesiyle Farsça bir kelime olan “name” (mektup, yazılı eser) kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan bir sözcüktür.⁵⁵

Edebiyat terimi olarak, kıyâfet ilmini konu alan ve insanların boy, kulak, göz, karın, omuz, kaş, el ve ayak gibi organlarını birkaç beyit içinde ayrı ayrı belirterek her birini özelliklerine göre insanların karakterine işaret eden ve böylece yargılara varan eserlere verilen genel addır.⁵⁶ “Türk edebiyatında “ilm-i kıyâfeti” konu alan eserler için bu tabir kullanılmakla beraber bu türde yazılan eserlere “Fenn-i Kıyâfet”, “Vesiletü’l- İrfan”, “Zübdetü’l-İrfan” gibi özel adlar da verilmiştir.”⁵⁷ Genel olarak Türk edebiyatında bu türde yazılan eserlere “kıyâfet-nâme” denilirken Arap edebiyatında “İlmü’l-firâse” adı verilmiştir.

Kıyâfet ilmi alanında yazılan eserler müstakil olarak yazıldığı gibi risâle şeklinde veya farklı bir alanda yazılmış bir eserin içerisinde bölüm olarak da yazılmıştır. Dış görünüşten kişilik ile ilgili yargılara varma bir ilim olarak değerlendirildiğinden bu konuya kimi mesnevilerde ve tasavvufi-ahlaki eserlerde de yer verildiği görülmektedir.⁵⁸ Türk edebiyat tarihinin en çok tanınan kıyâfet-nâmelerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın (ö. 1194/1780) kaleme aldığı kıyâfet-nâme’si bu alanda yazılmış müstakil bir eser değildir. Ancak müellifin meşhur eseri olan Marifetnâme’si içinde bir bap olarak yer almıştır ve bu bölümde ilm-i kıyâfete dair bilgiler aktarılmıştır. Aynı şekilde Bedr-i Dilşadi de (d. 807/1404-5 - ö. ?/?) Murad-name adlı kitabında, saraya alınacak köle ve cariyelerin vasıflarını anlatırken bu ilimden bahsetmiştir.

⁵³ Çavuşoğlu, *Kıyâfet-nâmeler*, 33.

⁵⁴ Uludağ, “Fırâset”, 13/116.

⁵⁵ Yerdelen, *Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî’nin Vesiletü’l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi*, 44.

⁵⁶ Ağâh Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 161.

⁵⁷ Komisyon, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 5/339.

⁵⁸ Atilla Özkırmırlı, “Kıyâfet-nâme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Cem Yayınları, 1990), 3/752.

“Kıyâfet-name” türündeki eserler çoğunlukla mesnevi nazım şekliyle ve belli bir aruz kalıbına göre yazılmıştır. Hamdullâh Hamdi (ö. 909/1503), Niğdeli Visali (ö. 1057/1647) ve İbrahim Hakki’nın kıyâfet-nâmeleri belirttiğimiz özelliklerle yazılmış eserlerdir. Nesir şeklinde yazılmış kıyâfet-nâmeler de mevcuttur ve aynı şekilde bazı kıyâfet-nâmeler hem nazım hem de nesir şeklinde kaleme alınmıştır.

“Kıyâfet-nâme tarzında yazılmamış olmasına rağmen bazı eserler bu ilmin özelliklerini içermektedir. Bu tür eserlerin yazarları bazı insanların özelliklerinden bahsederken onların kişilikleri ile beden yapıları arasındaki ilişkiye de değinmişlerdir. Örneğin bir siyaset-name olan Kutadgu Bilig de yazar, hükümdar, vezir ve akıl sahibi kimselerin özelliklerini açıklarken onların kişilikleri ve beden yapıları arasındaki ilişkiden de bahsetmiştir. Ayrıca İbnü’l-Cevzi (ö. 656/1258) Kitabü’l-Ezkiye adlı eserinde zeki insanları anlatırken kıyâfet ilminden yararlanmış ve bu ilmin zekiler için belirlemiş olduğu kıstasları kitabında ele almıştır.”⁵⁹

2.3. Kıyâfet İlminin Bölümleri

“Kıyâfet ilmi kaynaklarda “kıyâfetü’l-isr” ve “kıyâfetü’l-beşer” veya “kıyâfetü’l-insaniye” diye ikiye ayrılmışsa da yukarıda da belirtildiği gibi kıyâfetü’l- isr ve kıyâfetü’l-beşer firâset ilminin bir alt bölümü olarak zikredilmiş ve bazı kaynaklarda bu şekilde sınıflandırılmıştır.”⁶⁰ İnsanların dış görünüşlerini, yüz şekillerini ve bunlar arasındaki benzerlikleri konu alan bölümlerine “kıyâfetü’l-beşer” adı verilir. “Kıyâfetü’l-beşer”, “kıyâfetü’l-insaniye” ve “kıyâfetü’l-ebdan” gibi kavramlar genel olarak kıyâfet ilmi için kullanılmıştır. Kaynaklarda bu ilim, “nesep, doğum ve diğer durumlarda iki şahsın bütün organlarındaki benzer ve ortaklıklardan istidlalde bulunma keyfiyetidir”⁶¹ şeklinde tanımlanmıştır. Fakat bu tanım sadece nesep belirleme kısmını içerdiğinden eksik bir tanımdır. “Kıyâfetü’l beşer, insanların uzuvlarından yola çıkarak onun nesebi, kişiliği, inançları, eğilimleri, hastalıkları ve talihi hakkında bilgi veren ilimdir” şeklinde tanım daha kapsamlı ve doğru olur. Çünkü bu alanda kaleme alınmış eserler, sadece nesep belirleme değil bunun yanı sıra insan organlarıyla insanın kişiliği arasındaki ilişkiyi de ele almıştır.

Kıyâfet ilminin uzmanları insanın her organına farklı anlamlar yüklemiş, ele aldıkları organlar ve organların özelliklerine göre bu ilmin her bir bölümüne ayrı isimler vermişlerdir. Bu bölümler:

2.3.1. İlm-i Sîmâ

Sîmâ, Arapça kökenli bir kelimedir.

السُّوْمَةُ، بِالضَّمِّ وَالسِّيَمَةُ وَالسِّيَمَاءُ : الْعَلَامَةُ.⁶²

⁵⁹ İbnü’l-Cevzi, Kitabü’l- Ezkiye, çev. Enver Günenç (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 17.

⁶⁰ Sivrihisarî, Kıyâfet-nâme (Nuriosmaniye Kütüphanesi, 4099), 9.

⁶¹ Yerdelen, Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visali’nin Vesiletü’l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi, 30.

⁶² Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü’l-muhît ve’l-kabesü’l-vasît el-câmi, 1014.

“Sima kelimesinin yerine yine aynı kökten gelen “es-sumetu” ve “es-simetü” lafızları da kullanılır ve bu üç lafızda “alame” anlamında kullanılır.”

السُّوْمَةُ وَالسَّيِّمَةُ : الْعَلَامَةُ.⁶³

“es-Sumetu” ve “es-Simetu” : “el-Alametü”

İlm-i Sîmâ; İnsanların yüz hatlarından (göz, kaş, burun, çene, kulak, yanak, bakışların buğusu gibi) yola çıkarak onların karakterleri ve ahlakları hakkında bilgi veren ilme denir.⁶⁴ Tarihi milattan öncelere dayanan ilm-i sima, “yüz okuma sanatı” olarak da bilinir. Eski Çin yüz okuma sanatına göre bir kişinin ağız, kulak, burun, göz ve kaşların dengeli olması ile kişinin mutlu olması arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilim Aristo’nun da ilgisini çekmiştir. Aristo da ilm-i sima ile ilgilenmiştir. Aristo’ya göre insanların yüz hatları karakterleri ile ilgili tafsilatlı bilgiler verir.

2.3.2. İlm-i Hutût

الْحَطُّ: الطَّرِيقَةُ الْمُسْتَطِيلَةُ فِي الشَّيْءِ، جَمْعُهُ: خُطُوطٌ وَأَخْطَاطٌ.⁶⁵

“Arapça kökenli olan “hutut” kelimesi “hat” kelimesinin çoğuludur ve düz yol, çizgi anlamlarındadır”.

İnsanın karşılaştığı acı olaylar, çektikleri sıkıntılar, hayat şartlarından kaynaklı zorluklar yüzlerinde izler bıraktığından bu izlere bakarak onun karakteri, kişiliği ve yaşı gibi bazı vasıfları hakkında çıkarımlarda bulunabiliriz. İşte ilm-i hutût insanların alın çizgilerine bakarak kişinin yaşı, sosyo-ekonomik durumu ve karşılaştığı sıkıntılar hakkında çıkarımlarda bulunan ilme verilen addır.⁶⁶

2.3.3. İlm-i Kef

الْكَفُّ: الْيَدُ، أَوْ إِلَى الْكُوعِ.⁶⁷

“Kef” Arapça kökenli bir kelimedir, el anlamındadır ve parmak ucundan bileğe kadar olan kısmı ifade eder”.

İlm-i Kef; “İnsanların el ve avuç içlerindeki çizgilere, tırnak ve parmaklara, tırnaktaki noktalara bakarak onların kişilikleri, gelecekleri ve talihleri hakkında bilgi veren ilme denir.”⁶⁸ İnsanların avuç içlerindeki ipuçlarını anlamının onların talihleri hakkında bilgi sahibi olmakla aynı olduğu söylenmiş ve bundan da öteye insanların kaderlerinin dahi avuç içinde gizli olduğuna inanılmıştır.

⁶³ Muhammed bin Ahmed el-Ezheri, *Tehzibu'l-Lugati* (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001), 370.

⁶⁴ Mengi, “Kıyâfetnâme”, 25/513.

⁶⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi*, 598.

⁶⁶ Mengi, “Kıyâfetnâme”, 25/513.

⁶⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi*, 764.

⁶⁸ Mengi, “Kıyâfetnâme”, 25/513.

“İlm-i kef”, bu alanda üzerinde en çok durulan bölümdür. Kıyâfet-name eserlerinin ilm-i kef bölümlerine el resimleri çizilir ve bu resimlerden yola çıkılarak eldeki çizgiler hakkında yorumlar yapılır, kişilerin sağlık durumları, ömürleri, talihleri ve gelecekteki durumları gibi bazı hususlarda o kişi hakkında tahminlerde bulunulur. İlm-i kef bağımsız olarak ele alınmamış ve müstakil eserler de yazılmamıştır. Genellikle bu ilimle alakalı bilgiler kıyâfet-nâmelerde bir bölüm şeklinde verilmiştir.

Bu ilimle ilgili ilk çalışmalar eski Mısır ve Hindistan’da görülmüş ve sonradan diğer coğrafyalarda yaygınlaşmıştır. Ellere ve avuçlara bakarak kişinin geleceği hakkında bilgiler vermek özellikle çingenelerin maharetli olmasından dolayı bu ilim çingenelerle özdeşleşmiştir.⁶⁹

2.3.4. İlmü’l- Akdâm

الْقَدَمُ: الرَّجُلُ أَوْ السَّابِقَةُ فِي الْأَمْرِ. وَجَمْعُهُ: الْأَقْدَامُ⁷⁰

“Kadem” Arapça kökenli bir kelimedir ve ayak, işlerde öncü anlamlarına gelmektedir. Çoğulu “Akdâm”dır.

İlmü’l-akdâm ise kişinin ayaklarındaki çizgilere bakarak onun kişiliği, nesebi, sağlık durumu ve talihi hakkında bilgi vermeye denir.⁷¹ Kıyâfet ilminin bu bölümü özellikle Arap kâifler tarafından çok kullanılırdı. Kâifler, insanların ayaklarındaki benzerlikleri, hatları ve kemik yapılarını inceleyip bu özellikler vasıtasıyla kişinin nesebi hakkında bilgiler verirlerdi.

2.3.5. İlm-i İhtilac

خَلَجٌ يُخْلَجُ: جَذَبٌ، وَغَمَزٌ، وَانْتَزَعٌ، وَحَرَكَ. وَخَلَجْتُ أَوْ اخْتَلَجْتُ الْعَيْنُ أَيُّ طَارَتْ.⁷²

“İhtilac” kelimesi Arapça kökenli “halece” (خَلَجَ) kelimesinden türetilmiştir. Çekme, göz kırpma, zorla alma ve kıpırdatma anlamlarına gelir. “اخْتَلَجْتُ الْعَيْنُ” kavramı ise “göz seğirmesi” anlamındadır.”

İnsan vücudundaki seğirmeleri özellikle gözdeki seğirmeleri konu alan ilimdir.⁷³ Bu ilmin ehli, insanın yüz ve gözündeki seğirmelerden yola çıkarak şahsın kişiliği, eğilimleri ve talihi hakkında birtakım hükümler çıkarır. “Balizade Mustafa’ya (ö. 1073/1662) göre: Külli kaidelere bağlı olmayıp yüzdeki ve bedendeki durumlardan çıkarılan hükümlerden ibarettir.”⁷⁴

2.3.6. İlmü’ş-Şamat ve’l-Hayalân

الشَّمَامَةُ: أَنْتَرٌ أَسْوَدٌ فِي الْبَدَنِ.⁷⁵

⁶⁹ Bozkurt, Kıyâfet İlmî, 28.

⁷⁰ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü’l-muhît ve’l-kabesü’l-vasît el-câmi, 1034.

⁷¹ Çavuşoğlu, Kıyâfet-nâmeler, 28-29.

⁷² Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü’l-muhît ve’l-kabesü’l-vasît el-câmi, 171.

⁷³ Mengi, “Kıyâfetnâme”, 25/513.

⁷⁴ Çavuşoğlu, Kıyâfet-nâmeler, 29.

⁷⁵ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü’l-muhît ve’l-kabesü’l-vasît el-câmi, 1017.

“Şamat” kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir ve insan vücudundaki siyah ben anlamındadır.”

خَالَ الشَّيْءَ يَخَالُ خَيْلًا وَخَيْلَانًا: ظَنَّهُ وَتَقَوَّلُ فِي مُسْتَقْبَلِهِ.⁷⁶

“Hayalân” kelimesi Arapça (خَالَ) fiilinin mastarıdır ve zannetmek, geleceği hakkında konuşmak anlamlarına gelir.”

“İnsanların vücutlarındaki benleri ve lekeleri inceleyerek onların özelliklerinden, şekillerinden hareketle insanların kişilikleri, iç dünyaları, talihleri hakkında bilgi veren ilme denir.”⁷⁷

Taşköprizâde yukarda sayılan kısımlara bazı eklemeler daha yapmıştır. Bunlar:

2.3.7. İlmü'l-Ektâf

“Ektaf (اَلْكَتَافُ) Arapça kökenli ketif (اَلْكَتِفُ) kelimesinin çoğuludur ve omuz, kürek kemiği anlamlarına gelir.”⁷⁸

“Koyun ve keçilerin yassı kemiklerinin güneşe tutulmasıyla ortaya çıkan garip çizgiler ve şekillerden firâset ehli olan kimsenin bunlara bakarak büyük âlemde olacak olayları (kıtlık, bolluk, savaş ve barışlar) ilham ve sezgiyle tahmin ettikleri bir bilim dalıdır.”⁷⁹ Bu ilme “kâhinlik” de denilebilir. Çünkü bu ilmin ehli bazı işaretlerden esinlenerek geleceğe dair bazı kehanetlerde bulunmaktadır.

2.3.8. İlmü'l-İrâfe

“İrâfe (اَلْإِرْفَةُ) kelimesi Arapça arefe - ya'rifu (عَرَفَ - يَعْرِفُ) fiilinin mastarıdır ve bilmek anlamındadır.”⁸⁰

“Firâset ehlinin, vuku bulmuş olaylardan yolla çıkarak ilerde meydana gelecek olaylar hakkında yorumlar yapması temeline dayanan ilme denir.”⁸¹ Bu ilimle ilgilenen kişiler, olayların oluşum şartlarını, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini, gizli ve açık delillerini iyi bir şekilde ortaya koyarak gelecekte ne tür olayların ortaya çıkacağı⁸² hakkında fikirler yürütür.

Bazı düşünürler ve araştırmacılar gündemi takip ederek ve hali hazırdaki şartlara bakarak geleceğe dair felaket senaryoları çiziyorlar ve komplo teorileri ortaya atıyorlar, bu kişilerin yaptıkları bu tür yorumlar da irâfe ilmi olarak tanımlanabilir.

⁷⁶ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi, 896.

⁷⁷ Uludağ, “Firâset”, 13/116.

⁷⁸ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi, 763.

⁷⁹ Çavuşoğlu, Kıyâfet-nâmeler, 30.

⁸⁰ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi, 752.

⁸¹ Uludağ, “Firâset”, 13/116.

⁸² Çavuşoğlu, Kıyâfet-nâmeler, 28.

2.3.9. İlmü'l-İhtidâ Bi'l-Berâri ve'l-Akfâr

“İhtidâ (الْإِهْتِدَاءُ) kelimesi Arapça el-hedyu (الْهَدْيُ) kelimesinin mastarıdır ve rehberlik, kılavuzluk ve yol gösterme anlamlarına gelir.”⁸³

“Berâri (الْبَرَارِي) kelimesi Arapça berriyye (الْبَرِّيَّةُ) kelimesinin çoğuludur ve çöl, sahra ve kır anlamlarına gelir.”⁸⁴

“El-Akfâr (الْأَفْكَارُ) kelimesi Arapça kökenli el-kafr (الْكُفْرُ) kelimesinin çoğuludur ve boş yer, ıssız yer anlamlarına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu el-kifarü (الْكِفَارُ) ve el-kufuru (الْكُفُورُ) vezinleriyle de kullanılmaktadır.”⁸⁵

İlmü'l-İhtidâ Bi'l-Berâri ve'l-Akfâr; Sahra ve çöllerde yön tayin eden ilme denir.⁸⁶ Çöllerdeki yüzey şekilleri, şiddetli rüzgârlar ve kum fırtınaları nedeniyle sürekli değişir. Bu değişim, çöl yolculuklarında kaybolma riskini artırır. Ancak, bu bilgiyi bilen kişiler, yıldızlar, toprak yapısı, bitki örtüsü ve rüzgâr yönü gibi ipuçlarını kullanarak yön tayini yapar ve kaybolmaktan kurtulurlar. “Kaynaklarda Hz. Muhammed’in Medine’ye hicret ederken alametlerin az ya da hiç olmadığı çöl yolculuğunda iz sürmeyi bilen ve bu işin ehli olan bir rehberden faydalandığı aktarılmaktadır.”⁸⁷

2.3.10. İlmü'l-İyâfe

Keşşafu'l-ulûm adlı eserde şöyle tarif edilmiştir:

الْعِيَّافَةُ وَيُقَالُ لَهَا الطَّيْرَةُ : الرَّجْرُ وَهُوَ التَّفَاوُلُ بِأَسْمَاءِ الطُّيُورِ وَأَصْوَاتِهَا وَالْوَنِيهَا كَمَا يُتَفَاعَلُ بِالْعَقَابِ عَلَى الْعُقُوبَةِ، وَالْغُرَابِ عَلَى الْغُرْبَةِ، وَبِالْهَدْيِ عَلَى الْهَدْيِ. وَالْفَرْقُ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الطَّيْرَةِ أَنَّهَا قَدْ تَكُونُ تَشَاوُماً وَقَدْ تَكُونُ تَسْعُداً وَالطَّيْرَةُ فِي التَّشَاوُمِ فَقَطٌ.⁸⁸

“İyâfe ilmine ‘İlmü't-tiyare’de denilir. Kuşların isimlerinden, renklerinden, çıkardığı seslerden çıkarımlarda bulunmak ve bu özelliklere bazı anlamlar yüklemektir. Örneğin; عَقَاب (kartal) isminden عُقُوبَةٌ (ceza) anlamını çıkarmak, غُرَاب (karga) isminden غُرْبَةٌ (gurbet) anlamını çıkarmak, هُدًى (çavuşkuşu) isminden الْهَدْيُ (hidayet, yol gösterme) anlamını çıkarmak gibi. Ancak İyâfe ilmi, hem iyi hem de kötü anlam çıkarımlarında kullanılır, “tiyâre” ilmi ise sadece kötü algılanan çıkarımlar için kullanılır.”

“Kuşların uçuş şekillerinden bazı anlamlar çıkarmak, yani uçuş anındaki tavırlarına, havadaki şekil ve durumlarına ve uçuş anındaki yüksekliklerine bakarak gidecekleri yer, mesafe ve yön gibi konular hakkında tahminlerde bulunma ilmidir.”⁸⁹ Günümüzde birçok ülkede yaygın olan kuş gözlemciliği bu ilim içinde değerlendirilebilir.

⁸³ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi, 1210.

⁸⁴ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi, 1136.

⁸⁵ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi, 419.

⁸⁶ Uludağ, “Fîrâset”, 13/116.

⁸⁷ Çavuşoğlu, Kiyâfet-nâmeler, 30.

⁸⁸ et-Tehânevî, Keşşâfü İstîlâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm, 2/1143.

⁸⁹ Çavuşoğlu, Kiyâfet-nâmeler, 30.

3. Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler

Bu alandaki eserler, yazıldıkları dönemin estetik anlayışlarını yansıttığı gibi, Arap ve Fars toplumlarının estetik görüşleri hakkında da bilgi verir. İlk dönem eserleri, dini içerikler taşıyan "hilye," "siyer" ve "şemail" gibi eserlerden etkilenmiş ve sonraki eserlerde bu yöntem devam etmiştir. Özellikle Hz. Muhammed'in fiziki özelliklerini anlatan eserler, daha sonra yazılan kıyâfet-nâmeleri üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır. Ayrıca, toplumların kültürel yapıları ile bireylerin dış görünüşü ve kişilikleri arasındaki ilişki, bu alandaki temel kaynakları oluşturur.

Bu alanda kaleme alınan ilk eserler müstakil bir kitap olarak yazılmamış, ancak sultanlar için yazılan "siyaset-name" türündeki kitaplarda bir bölüm olarak zikredilmişlerdir. Bu türden yazılmış eserlerin çoğu başka dilden çeviri olduğundan, o dilin halkına ait bakış açısı ve değerlendirmeler aynen yansıtılmıştır. Günümüze kadar gelmiş bu türden eserler genellikle Arapçadan veya Farsçadan tercüme edildiğinden bu iki ulusun insani kıstasları, güzellik anlayışları, ahlak anlayışları gibi faktörler doğal olarak bizi çok etkilemiştir. Örneğin; bu eserlerin tamamında, kara gözlü, karakaşlı, kara saçlı ve esmerlik sıfatlarının bir insanda aranan ideal vasıflar olarak sayılması bunu açıkça göstermektedir. Çünkü saydığımız bu özellikler Arapların ve Farsların ideal insanın tarifinde zikrettikleri vasıflardır ve bu özellikler Türk toplumunun yapısıyla tam olarak uyumlu değildir.

Türk edebiyatında Kıyâfet ilmi alanında ilk çalışmalar Osmanlılar zamanında yapılmıştır. Gerçi İslâmiyet sonrası Türk edebiyatının ilk ürünlerinden olan *Kutadgu Bilig*'de hükümdar ve vezirlerde olması gereken vasıflar, iyi bir kadında aranan nitelikler, eş seçiminde ya da saraya görevli ve devlet adamı alınırken dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili özellikler bulunmaktadır.⁹⁰ Ayrıca sarayda çalışmak için seçilen kişilerin özelliklerini anlatırken, onlarda bedensel olarak dikkat edilmesi gereken hususlara da yer vermiştir.

"Türk edebiyatında bu alanda yapılan bazı çalışmalar müstakil iken bazı çalışmalar da dini-ahlaki ve didaktik eserler içerisinde bir bölüm olarak yer almaktadır. Örneğin Hamdullâh Hamdi'nin, Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin, Balizâde Mustafa'nın, Niğdeli Visâli'nin ve diğer birkaç yazarın eserleri sadece bu konuyu ele alan müstakil birer çalışmayken, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmesi yazarın meşhur eseri olan Marifet-nâme içinde bir bölüm olarak anlatılmıştır. Ayrıca Bedr-i Dilşâd'ın Murad-Nâme adlı eserinde ve Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde kıyâfet ilmi ile alakalı malumat verilmiş olsa da bu iki eser, bu ilim ile alakalı bütün konulara değinmemiş, sadece eserin bazı bölümlerinde bu ilme dair bilgiler aktarılmıştır."⁹¹

Türk edebiyat tarihinde bu alanda yazılmış olan eserlere çoğunlukla "kıyâfet-nâme" veya "firâset-name" gibi genel isimler verilmiş, ancak bazılarına "Fenn-i Kıyâfet", "Visaletü'l-İrfan",

⁹⁰ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 22.

⁹¹ Bozkurt, *Kıyâfet İlmi*, 50.

“Zübdetü’l-İrfan” gibi özel isimler de verilmiştir. Bu eserlerin çoğunluğu el yazma eser kategorisindedir. XIX. yüzyıldan sonra bu türden yazılan eserlerden bazıları basılmıştır.

Türk edebiyatında bu ilmin müstakil olarak ele alındığı veya içerisinde bir bölüm olarak zikredildiği eserlerden bazıları:

3.1. Yûsuf Has Hâcib - Kutadgu Bilig

Bu eser Türk edebiyatında İslam’dan etkilenmiş olarak yazılmış ilk eserdir. Aynı zamanda siyaset-nâme türünde yazılmış eserlerin ilkidir. Müellif kitabında, devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini, yönetim ile halk arasındaki ilişkileri, akıllı, zeki ve ileri görüşlü olmanın üstünlüklerini zikreder. Bunların yanı sıra saraya alınacak çalışanların, yönetimde görev almak için seçilecek devlet adamlarının, komutanların ve bunlar gibi önemli konumlara getirilecek kişilerin ne tür vasıflara sahip olması gerektiğinden de tafsilatıyla bahseder.

Yazara göre insanın dış görünüşüne bakarak o kişinin, iyi ya da kötü olduğunu, karakterini ve ahlakını anlamak mümkündür. Padişahlar ve yöneticiler çevrelerinde, insanları dış görünüşlerinden tanıyabilecek yetkinlikte kişiler bulundurmalıdır. Zira işleri ehline verme kaygısı taşıyan bir hükümdarın, görev ve yetki vereceği kişilerin hangi özelliklere sahip olduğunu bilmesi gerekir. Hükümdarın yakınında bulunan ve diğer görev vermiş olduğu insanlar, kendilerinde bulunması gereken bu firâset ve derin anlayışla hükümdarın başına gelebilecek bela ve musibetleri önceden fark edip önlemeli, güven vermeyen kötü kimseleri hükümdardan uzaklaştırmalı, şüpheli durum ve kimselere karşı korumacı tedbirler almalıdır.

3.2. Bedr-i Dilşâd - Murad-Nâme

Bu alanda Osmanlı döneminde yazılmış ilk örnek Bedr-i Dilşâd’ ın 2. Murat’a sunduğu Murat-Name adlı eserdir. Bu eser bu alanda yazılmış müstakil bir eser değildir ancak eserin kırkıncı bölümünde bu konuya yer verilmiştir. Müellif eserinde ilm-i kıyâfeti sadece bir bab olarak zikretmiştir.

“Müellif çalışmasını padişah için yaptığından, eserinde daha çok saraya seçilecek elemanlar ve elemanlarda olması gereken vasıflar üzerinde durmuştur. Eser edebi bakımdan önemli olmasa da bu alanda yapılmış ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Bu eser Âdem Ceyhan tarafından iki cilt halinde metin ve inceleme olarak yayına hazırlanmıştır.”⁹²

3.3. Sarıca Kemal - Firâset-Nâme

Kemal-ı Zerd (ö. 894/1490’dan sonra) ismiyle tanınan Sarıca Kemal, Fatih döneminin önemli şahsiyetlerindendir. Yaşadığı dönemdeki gazel şairlerinden olup aynı zamanda mesnevi türünde bir eser kaleme almıştır. Şairden birçok beyit aktarılmış olmakla beraber bu beyitlerin hangi eserinden alındığı zikredilmemiştir. 1490 yılında *Selâtin-nâme* adlı eserini tamamlayan şair bu eserinde şöyle bir beyit yazmıştır:

⁹² Bozkurt, *Kıyâfet İlmî*, 53.

“Ki düzdüm Türkî dilde iki nâme

Firâset-nâmedür, biri Sûz-nâme”

Bu beytinden şairin iki eser daha yazdığını ve bunlardan bir tanesinin kıyâfet ilmine dair olduğu anlaşılıyor ancak şairin bahsettiği bu eserler günümüze ulaşamamıştır.

3.4. Akşemseddin-zâde Hamdullâh Hamdi Kıyâfet-Nâme

Fatih Sultan Mehmet’in (ö. 886/1481) hocası Akşemseddin’in (ö. 863/1459) küçük oğlu Hamdullâh Hamdi (1449–1503) dönemin değerli şairlerindendir. Hamdullâh Hamdi’nin yazdığı *Kıyâfet-Nâme* bu türde yazılan eserlerin en önemlisidir ve en çok nüshası bulunan kıyâfet-nâmedir. Aynı zamanda Türk edebiyatında yazılan müstakil eserlerin ilkidir. Şair eserini mesnevi nazım biçiminde yazmıştır ve toplam yüz eli beyitten oluşur.

Müellif bu eserinde insanın çeşitli uzuvlarına değinerek farklı başlıklar altında kişilik tahlilleri yapmıştır. Şair bu eserini Mevlana’nın (ö. 672/1273) isteği üzerine yazdığını belirtmiştir.

3.5. Firdevsi-i Rumî - *Firâset-Nâme*

“*Kıyâfet-name*” türü eserler XV. Yüzyıldan itibaren büyük ilgi görmüş ve XVI. yüzyılda ise bu alanda çok sayıda eserin yazıldığı görülmüştür. Bu dönemde yazılmış Türkçe eserlerden biri de Firdevsi-i Rumî’nin (ö. 922/1517’den sonra) *Firâset-Name*’sidir. Müellif, Hz. Süleyman’ın hayatını, menkıbelerini ve Doğu esatirini anlattığı *Süleymân-Nâme* adında bir eser yazmış ve II. Bayezid’e (ö. 918/1512) sunmuş fakat eser padişah tarafından kabul görmemiştir. Bu sebepten padişahla arası bozulmuş ve Osmanlı topraklarını terk etmiştir.⁹³ “*Kaynaklarda şairin en çok Süleymân-Nâme adlı eserinden söz edilmesine rağmen onun bu alanda, yani ilm-i kıyâfet ile ilgili yazdığı eserinden pek bahsedilmez. Eserin varlığı hakkındaki bilgiyi M. Tahir’in (1861-1925) Osmanlı Müellifleri adlı eserinden öğrenmekteyiz.*”⁹⁴ Esere ait yazma nüshalar olmadığından ayrıntılı bilgi veremiyoruz.

3.6. Şaban-i Sivrihisârî - *Kıyâfet-Nâme*

“16. yüzyılda yazılan kıyâfet-nâmelerden biri de Şaban-i Sivrihisârî’nin ‘*Kıyâfetnâmesi*’ dir. Eser Muhammed bin Ebi Bekir bin Ebu Talip El-Ensari ed-Dımeşkî (ö. 727/1327) den tercüme edilmiştir. Eser dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa’nın (ö. 1010/1601) isteğiyle 1532’de yazılmış ve paşaya takdim edilmiştir. Esere Arapça girişle başlanılmış ve nazım-nesir karışık şekilde kaleme alınmıştır. Eser bir mukaddime ve dokuz makaleden oluşmaktadır.”⁹⁵

Çalışmanın birçok yerinde kendisine atıfta bulunulan bu eserin bilinen sadece bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha Nuru Osmaniye Kütüphanesi 4099 numarada kayıtlıdır.

⁹³ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 503.

⁹⁴ Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 231.

⁹⁵ Bozkurt, *Kıyâfet İlmi*, 56.

3.7. Balizâde Mustafa Kiyâfet-nâme

“Balizâde Mustafa Efendi, bu eseri 1575’te tamamlamış olup 3.Murat (ö. 1003/1595) a eserini ithaf etmiştir. Bu çalışma hem yazıldığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde yazılan eserler içinde en dikkat çeken eserlerden biridir. Eserin bilinen tek nüshası Nuru Osmaniye Kütüphanesi’nde 4100 numarada kayıtlıdır. Eser 65 varaktır ve eserin tamamı mensurdur.”⁹⁶

Müellif eserinde firâset ilmini delileriyle anlatmış ve bu ilmin doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. Mukaddime kısmında temel konu başlıklarına deyinmiş sonra yedi bölümde işleyeceği konulara değinmiştir.

3.8. Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh - Kiyâfet-nâme

Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh (ö. 996/1588), bu alanda eser vermiş önemli şahsiyetlerden biridir. Tosyalı Şeyh Nasuh Efendi’nin (ö. 924/1518) oğludur. Çok iyi bir eğitim almış ve çok sayıda eser yazmıştır. Genellikle dini-didaktik tarzda eserler kaleme alan yazarın *Tezkire-i Ulû’l-Elbâd*, *El Havf ü ve’l-Huzûn*, *El-Felâh ve’l-Hüdâ*, *El-Fevzü’l-Azim*, *Riyâzi’n-Nasihin*, *Ravzatü’l-Ezhâr ve Cennetü’l-Esmâr*, *Kenzü’l-Favâid* adlı eserlerinin yanı sıra insan fizyonomisiyle alakalı bir çalışma yaptığı da kaynaklarda zikredilmektedir. Bu müellife nispet edilen kiyâfet-nâmenin varlığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁹⁷ Bu eserin de günümüze ulaşmış bir nüshası bulunmamaktadır.

İsimlerini zikrettiğimiz ve kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu eserlerin yanı sıra, adlarını diğer kaynaklardan belirlediğimiz ve bu alanda yazılmış daha birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden bazılarının sadece isimlerini zikredeceğiz:

Mustafa İbni Evranos: *Kiyâfet-Nâme*, Nesîmî: *Kiyâfetü’l-Firâse*, Niğdeli Visâli: *Vesîletü’l-İrfân*, Seyyid Lokman: *Kiyâfetü’l-İnsaniye fî Şemâil-i’l-Osmaniyye*, Şeyh Ömerü’l-Halvetî: *Kiyâfet-Nâme*, Ömer Fânî: *Kiyâfet-Nâme*, Erzurumlu İbrahim Hakkı: *Mârifet-Nâme*, Gevrek-zâde Hafız Hasan: *Kiyâfet-Nâme*, Mustafa Hâmî Paşa: *Fenn-i Kiyâfet*, A’vanzâde Mehmed Süleymân: *Musavver ve Mükemmel Kiyâfet-Nâme*, Hüseyin Şakir: *Firâsetü’l- Hikemiyye fî Kiyâfeti’l-İnsâniyye*, Tahir Ömerzâde Yusuf: *Kiyâfet-Nâme-i Cedîde*.

Sonuç

İnsanların vücutlarını inceleyerek kişilikleri hakkında bazı çıkarımlarda bulunmayı amaçlayan “Kiyâfet İlmî” firâset ilminin içerisinde bir alt bölüm olarak tanımlanmıştır. Bu ilim, insanların dış görünüşlerinden yola çıkarak karakterleri hakkında bilgi veren, yani insanların zahirinden yola çıkarak batınları hakkında tahminlerde bulunan bir yöntemdir.

İnsanlar arasında çok eski dönemlerden beri kullanılagelen bu ilim, her ne kadar ilk dönemlerde kurallara, metotlara ve sisteme sahip olmasa da Yunanlılarca belirli bir sisteme oturtulmuş ve zamanla daha da geliştirilmiştir. Tercüme çalışmalarıyla Arap dünyasına giren bu sistematik çalışmalar, Arap âlimleri tarafından ulusal kültürleriyle birleştirilerek ona yeni

⁹⁶ Bozkurt, *Kiyâfet İlmî*, 57.

⁹⁷ Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 231.

bir kimlik kazandırılmıştır. İslam âlimleri, bu ilmi tedavi amaçlı kullanan Yunan âlimlerinin aksine uzuvların incelenmesiyle kişilik tahlilleri yapmışlar ve bu veriler yardımıyla bedenle ahlâk arasında bir etkileşim olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.

Peygamber Efendimizin de bu ilmi yasaklamaması hatta bu ilimle ilgilenenleri hoş görmesi bu alana meşruluk kazandırmış ve bu alanda kıyâfet-nâme yazarlar Peygamber'in bu eylemini kendilerine dayanak kabul ederek bunun hak bir ilim olduğuna inanmışlardır.

Bu ilmi tercüme faaliyetleri vasıtasıyla Arap ve Farslardan alan Türkler, kıyâfet ilmi alanında birçok eser yazmışlardır. XV. yüzyılda ilk örneklerini gördüğümüz kıyâfet-nâmeler, XVI. yüzyılda daha da yaygınlaşmış ve birçok müellif bu alanda farklı eserler kaleme almışlardır.

Kıyâfet-nâmelerde başlıklar altında açıklanan bütün bölümler, çıkarımda bulunan hükümlerin farklı yorumlanması sebebiyle bazı farklılıklar arz etse genelde birbirine yakın hükümler görülmektedir. Ayrıca bazı müelliflerin değindiği birtakım uzuvları bir diğeri zikretmediğinden, aynı şekilde bazıları sadece insan özelinde konuyu ele alırken bazıları ise insan dışındaki varlıkları da bu bağlamda incelemişlerdir.

Günümüzde bu ilmi, tıp, psikoloji, eğitim, gibi hayatın birçok farklı alanında görmek mümkündür. Özellikle sorgulama esnasında suçluyu tespit etme, profil çıkarma, devlet dairelerine memur alma gibi alanlarda bu ilmin verilerinden yararlanılmaktadır.

Kıyâfet ilmini yorumlarken onu tümüyle yok saymak doğru bir tutum değildir, aynı şekilde çıkarımları tahmine dayalı olduğundan bu ilmin bütün hükümlerini koşulsuz kabul etmek de doğru değildir.

Kaynakça/References/المصادر

- Banarlı, Nihat Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Kenan. Kıyâfet İlmî Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin Kıyâfet-Nâmesi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2008.
- Çağatay, Neşet. İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. Ankara: Mars T. ve S. A. S. Matbaası, 1957.
- Çavuşoğlu, Ali. Kıyâfet-nâmeler. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Çelebioğlu, Amil. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Develioğlu, Ferit. Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat. İstanbul: Türdav, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûp. el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasîf el-câmi. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1995.
- İbnü'l-Cevzi. Kitabü'l- Ezkiye. çev. Enver Günenç. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- İsfahânî, Râgıb. ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şerî'a. Kahire: Seyyid Ali Mîrlevhî, 1985.
- Kannûcî, Sıddîk b. Hasan el-. Ebcedü'l-ulûm. thk. Abdülcebbar Rûzkâr. 3 Cilt. Dimaşk: Menşûrât Vezâretü's-Sekâfe, 1978.
- Komisyon. Türk Edebiyatı Ansiklopedisi. 8 Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- Köprülü, Fuat. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Kübrâ, Necmuddîn. Tasavvufi Hayat. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- Levent, Agâh Sırrı. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Macdonald, O.B. "Kıyâfet". 4/640. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Matpan, Ebubekir. Muhadram Şâir Lebîd b. Rebîa ve Muallâkasında İşlediği Şiir Temaları. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021.
- Mengi, Mine. "Kıyâfetnâme". 25/513-514. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Öğüt, Salim. "Fîrâset". 13/117-118. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Özkırmı, Atilla. "Kıyâfet-nâme". Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. 3/752. İstanbul: Cem Yayınları, 1990.
- Pakalın, M.Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Sivrihisârî, Şaban. Kıyâfet-nâme. Nuriyosmaniye Kütüphanesi, 4099, 149.
- Tâib, Osman-zâde. Ahlâk-ı Ahmedî. El Yazma. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Raşit Efendi: 7140, 96.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi. Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadîs, 1968.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Kıyâfe". 25/508. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Tehânevî, Muhammed Ali et-. Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1. Basım, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Fîrâset". 13/116-117. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". 22/98-100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yerdelen, Cevat. Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâmeler ve Niğdeli Visalî'nin Vesiletü'l-İrfan Adlı Kıyâfet-Nâmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans, 1988.